

HUMANUM ERRARE EST ALEBO CHVÁLA POCHYBNOSTI

FRANTIŠEK MIHINA, Inštitút filozofie a etiky FF PU, Prešov

„Nič nemá väčšiu silu ako otázka Prečo?,
nič ju neprekoná, na konci je vždy
Prečo? bez nožnej odpovede...“

E. Ionesco

Túžime po dokonalom poznaní, no nielen po ňom. Odjakživa a naliehavo. Najmä preto, že od neho očakávame nemalý, rozmanitý *osoh* pre seba. *Všetko*, čo ľudia robia, nad čím rozmýšľajú, v čom sa citovo angažujú..., uspokojuje *nejaké* potreby, napĺňa *nejaké* ciele. Úsilie poznávať a spoznať nie je výnimkou. Tušíme však, že napriek obdivuhodnému pokroku sme od neho, od dokonalého poznania, prinajmenšom v tých naozaj dôležitých otázkach, vzdialení takmer tak ako naši blízki či vzdialenejší predkovia. Čokoľvek, čo sa v tom-ktorom okamihu dejín poznávania *dozvieme*, je ohraničené odolávajúcou, aj keď posúvajúcou sa sférou *nevedenia*. Naozaj starý vedecký ideál *epistémé*, motivujúci ako *agens movens* našu zvedavosť, ak máme na mysli *preukázateľné*, keď už aj nie *dokázateľné* vedenie, sa stal *idolom*, fikciou, užitočnou ilúziou, z ktorej sme nedokázali *vytriezviť*. A ak, tak, chvalabohu, nie celkom a nie všetci!

Najviac si to asi uvedomovali tí, ktorí k pokroku ľudského vedenia prispeli viac než iní.¹ Sme – asi navždy – limitovaní svojimi obmedzeniami: časom, ktorý máme k dispozícii, nástrojmi, ktoré používame, cieľmi, ktoré sledujeme; no nemenej tým, na čo obraciame svoj pohľad. Majestátnosť prírody, krehkosť človeka, neurčitosť jeho osudu – to všetko sa v našom vnútri mení na výzvy, ktoré si osvojujeme, ktoré nás motivujú. Ak si však svoje ohraničenia uvedomíme, otvára sa pred nami sféra úžasu, tajomna a tajomstiev, ktoré na prasknutie naťahujú *perá* metafyziky, predstavujúcej *lesk i biedu* filozofie. Nedokážeme si s ňou *poradiť*, ona sama však prežíva – ako nenaplnený cieľ, s ktorým sa po stáročia usilujeme vyrovnáť.² Každá jej historická podoba nielen môže

¹ „Tým najkrajším, čo kedy môžeme zažiť, je tajomno. Je to ten najzákladnejší pocit, ktorý je vždy na začiatku akéhokoľvek ozajstného umenia i vedy.“ To sú Einsteinove slová. Problém je v tom, že podstatou *tajomna* je to, že nie je iba na začiatku, ale aj na konci vedy, umenia... Nie je možné *odstrániť* ho, *zbaviť sa* ho, posúvajú sa jeho horizonty, no *pokoriť ho nemožno*. Ničím a nikým! A ten istý Einstein dodáva: „Mne stačí mystérium večnosti života a vedomie alebo tušenie, že všetko bytie má stavbu až zázračnú, a pokorné usilovanie o to, aby som pochopil hoci len nepatrnú časť onej rozumnosti, ktorá sa vyjavuje v Prírode.“

² Zamilovali sme sa do metafyziky, utiekame sa k nej, pretože jej podstatou je uvoľnenie priestoru na odpovede, ktoré nezískame a nedokážeme nadobudnúť *laboratórnymi* technológiami. Napriek opakovaným náporom skepsy voči nej je tu otázka: Čo získame, ak sa vzdáme Platóna, Augustína, Spinozu, Leibniza, Hegela či hoci Heideggera? Možno práve ona, teda metafyzika, v najrôznejších dobových historických i súčasných variantoch je pre nás oporou, ktorá nám bráni podľahnúť úplnej skepse, ponoriť sa do *ničoty umárajúcej sa mysle*, ktorá je sice psychologicky zviazaná so silným pocitom neistoty, no

mať, ale aj má svoju paralelu. Na pomoc prichádzajú umenie, veda, náboženstvo – každé so svojou minulosťou, každé svojsky. Obavy, že vyčerpajú dôvody vlastnej existencie sú, zdá sa, celkom zbytočné. Na všetky záhady vesmíru i života sme celkom sami, pomoc nemôžeme očakávať odnikiaľ, s čím si neporadíme, to ostane také dovtedy, kým sa to niekomu úspešnejšiemu nepodarí.³ Bez práce na tomto poli však nebudeme nikdy. Bez invencie to nepôjde, práve ona však poukazuje na *in vene*, na potrebu ísť k samotným problémom, ku koreňom. O nich však platí, veď sú to korene, že *sú skryté*, treba ich síce *odhaliť*, ale ponechať im silu prameňa, z ktorého čerpáme.

Západná civilizácia v zmysle, v akom sme navyknutí toto označenie používať, je založená na viacerých pilieroch, no medzi nimi nechýba trvalý pocit dobrodružstva zo skúmania neznámych a súčasne – možno na prvý pohľad paradoxne – z hĺbok našej mysle vyvierajúci pocit, že nič nie je absolútne isté, že všetko sa môže časom zmeniť práve tak ako – azda predovšetkým – náš názor na stabilitu dosiahnutého vedenia. Pokora zrelého a kritického intelektu je tým, čo nás imunizuje proti predčasnemu víťaznému pokriku. Nevylučuje však sebavedomie, bez ktorého nemožno urobiť potrebný krok. *Vedomie záhady*, zbavené traumatizujúceho pocitu márnosti z nikdy nekončiacej cesty ľudského poznávania, sa pokornému intelektu mení na inšpiráciu, na zdroj sily a schopnosti nepodľahnúť skepse ponúkajúceho sa kvietizmu. Ten by bol variantom najhorším.

De singularibus non est scientia – o jedinečnom veda nie je: také bolo presvedčenie *starých, dávnych!* O čom je? Skúma to, čo je *realitas obiectiva*, teda *objektívnu skutočnosť*. Ihneď po vyslovení tohto názoru v nás hľadá pochybnosť, že práve *ona*, teda *objektívna skutočnosť*, je tým problémom najväčším, počiatočným, východiskovým. Pravda *objektu* verzus *objektívna* pravda: to je problém celej epistemológie, je to len iné vyjadrenie celého komplexu otázok, ktoré pozná a s ktorými si občas nedokáže – inak ako multiplicitne, alternatívne, až *anarchisticky* – poradiť teória poznania. *Pravda* je nevhodne používané slovo, ak ho chápeme ako *substantívum*⁴ (tento status pravdy si mohol dovoliť azda iba Platón). Oveľa vhodnejšie je používať ho výlučne ako *adjektívum* – je charakteristikou nášho názoru, mienky o niečom, čo nás zaujíma, čo vyjadrujeme ako poznatok.

V tomto zmysle, teda v odhaľovaní charakteristík sveta, ktorý nás zaujíma, postupujeme tak, ako dokážeme, často a nevyhnutne *svojvoľne, arbitrárne, intuitívne, racionálne i iracionálne...*, inak by sme nedokázali urobiť ani *krôčik*. V tomto zmysle je najskôr platné Feyerabendovo *anything goes – všetko je možné, všetko sa smie*. Pýtame sa nielen na *svet ako celok*, ale na všetko, čo ho utvára, čo je jeho súčasťou, z čoho je utvorený, čo ho *drží pohromade*. To všetko a každé osobitne je – ako nás upozorňuje stáročná skúsenosť – zložitejšie, než tušíme, a vždy jestvujú interpretačné alternatívy, ktoré nás znepokojujú, mätú, inšpirujú i vysilujú na cestách selekcie pravdy, teda odlišenia *pravdivého* od ne-

sémanticky. Je to prázdny pojem.

³ Zdá sa však, že transcendentálny *kognitívny realizmus* patrí dnes, ako aj v dobách Kantových a ako kedykoľvek v minulosti, do ríše snov, z ktorých sa len bolestne (ak vôbec) prebúdzame. Stále zrejmejší je však aj názor, že „takto“ postavený problém znamená jeho nepochopenie. „Vec osebe“ síce patrí do sféry, ktorou sa veda netrápi, no pre vedcovu myseľ je zdrojom znepokojenia, ktoré mu ruší aj tak nepokojný spánok.

⁴ „Pravda víťazí!“ je sloganom morálnym, nie epistemickým, je to výzva smerovať k *pravdivému* ako k rozmeru nášho správania a konania.

pravdy,⁵ t. j. *nepravdivého* vedenia. Veda v určitom podstatnom zmysle nefunguje ako ideológia: étos pravdy, teda snaha neklamať sám seba ani iných,⁶ je jej neoddeliteľnou platformou aj napriek tomu, že historici vedy by vedeli uviesť nemálo príkladov jeho porušenia.⁷

Ľudské vedenie ponúka výsledky, ktoré prekračujú všetky očakávania a vyvolávajú pocit oprávnenej hrdosti. Súčasný *svet ľudí* sa dostáva do celkom nového štádia svojho jestvovania, vďaka postupným premenám, ktorými prešiel, ocitáme sa v situácii, ktorá má veľa zväčša, no nielen, pozitívnych dimenzií. To, čo nás mátie, je jeho *kréhkosť*, ktorá je v tomto prípade najväčším ohrozením akej-takej stability. O jeho budúcnosti nedokážeme povedať nič alebo len málo – jednak preto, že *ešte nenastala*, jednak preto, že jej podoby budú aj tak odlišné od našich predstáv, ak sa máme poučiť z minulosti.⁸ Podstatné však je to, že „nové poznatky a nové technológie zmenili proporcie všetkých vecí“ (A. N. Whitehead). *Proporcie vecí* sa síce zmenili; to isté však nemožno povedať o nás samých: Naše okolie sa mení oveľa rýchlejšie, než sme schopní meniť sa my! Nezačíname žiť v *antropicky* cudzom svete? *Nezaskočili* nás zmeny, ktoré sme sami vyvolali? A môžeme prisdzovať *vinu* poznávaniu, vedeniu, našej do veľkej miery uspokojovanej *zvedavosti*? Vymklo sa nám to z rúk?

Náš život sa odohráva v období *vedeckej kultúry*, teda v podmienkach, keď bez prispenia vedy nedokážeme vyriešiť nijaký vážnejší problém, aj keď mnohé problémy sú generované objektiváciou, teda „zhmotnením“ výsledkov vedenia do techník, technológií, produktov, ktoré uspokojujú nemálo našich potrieb, užitočnosťou ktorých sme si nie vždy istí. Presnejšie, *ľudstvo* sa ocitá v tejto etape svojho vývinu, pričom – opäť možno paradoxne – *čoraz viac a viac ľudí* sa ocitá mimo nej, v stave jej takmer dokonalej ignorancie. Súčasná veda na doteraz nebývanej úrovni zvláda technické a technologické, v skutočnosti pomerne však úzko odborné problémy. Mení svet pred našimi očami, ponúka možnosti, o ktorých predchádzajúce generácie ani netušili. Ak však nepochybujeme o pokroku vo sfére ľudskej intelektuality, naporúdzi máme dostatok argumentov na hlbokú skepsu, pokiaľ hľadáme pokrok v oblasti našej morality. Naopak, zdá sa, akoby prejavy zlovôle narastali, sumárny rozsah zla sa zväčšuje úmerne nástrojom, ktoré pri jeho páchaní používame.⁹ Napriek tomu, že vedou prenikáme ďalej a hlbšie, že sme schopní nahliadať do svetov *neskonale veľkých* práve tak ako do svetov *neskonale malých*, ktoré však nie sú

⁵ R. Feynman pripomína „špeciálny druh poctivosti, ktorý sa neuspokojuje s tým, že hovorí pravdu, ale naopak, upozorňuje na to, kde sa azda môžeme mylíť“ ([1], 278).

⁶ Možno to spolu s Feynmanom označiť za druh „vedeckej integrity, princíp vedy, ktorý spočíva až v krajnom stupni úplnej poctivosti“. Treba hovoriť nielen v prospech, ale aj – a možno *najmä* – o možnosti spochybnenia všetkého, čo sa prezentuje ako *pravdivé*.

⁷ A možno práve dejiny vedy najlepšie ukazujú, aké nebezpečné je podľahnúť veľkosti ktoréhokoľvek – čo ako výnimočného jedinca, ak sa začne – najčastejšie vďaka *mimovedeckým* vplyvom – meniť na neomylnú sfingu.

⁸ Čo sa zmení o nejaký čas? Zmenia sa ľudia? Ako a čo ich zmení? Aké budú ich ciele? Ako ich budú chcieť dosiahnuť a za akú cenu? Ako k tomu prispeje poznanie? Dnes si myslíme, že podstatne. Bude to však *len* poznanie?

⁹ Neustály zápas o svojrázne *ordo amoris, poriadky srdca*, potreba dať príchod *kozmickejmu dobru...* – to sú prejavy ťažkostí pri zvládaní stavu, ktorý je veľmi vzdialený od ideálu harmónie ľudských vzťahov.

o nič *menšie* než tie prvé.¹⁰ Z *kolektívneho, sumárneho* vedomia sa vytráca nejedna *istota* včerajška, *isté* už vlastne nie je vôbec nič.

Každé vedenie má svoje hranice – je vždy uzavreté v paradigmách, v rámci ktorých sa správa s určitou eleganciou nenarúšajúcej súvzťažnosti. Tá však nikdy netrvá tak dlho, aby sme mohli vylúčiť jej narušenie, zrútenie, kolaps, ktoré tak či onak nikdy nie sú jej koncom. Mnohé v nej ustupuje, zaniká, nenávratne sa stráca, aby iné mohlo získať svoj priestor v pomyselnej myslí doby. Navyše, bytostne v sebe obsahuje aktuálne hranice, ktoré nedokáže prekročiť, aj keď možné prekročenie tuší. Ba čo viac, nedotýka sa tých najdôležitejších súvislostí ľudského života, vždy jej čosi podstatné *uniká*. Povedané s Wittgensteinom (ale aj s L. N. Tolstým): Cítíme, že aj keby jestvovali odpovede na *všetky možné* vedecké otázky, našich životných problémov by sa to *ani nedotklo*. Znamená to, že veda s našimi *životnými problémami* nemá nič spoločné? Na prvý pohľad sa zdá, že takáto úvaha je chybná, znevažujúca a absurdná, no mnohé svedčí o tom, že predsa je to tak, ak myslíme na *skutočné* problémy, teda tie, ktoré zvykneme označovať ako *hraničné*, vzťahujúce sa na mystérium individuálnej i rodovej existencie, na jej status, zmysel a pod. Začíname tušiť, že technická vybavenosť ľudského života, jeho terapeutická ochrana, zvraty v možnostiach pohybu, toho fyzického i komunikačného sa aspoň v horizonte možných predstáv blíži k vlastnému vyčerpaniu. V mnohých oblastiach jestvujú hranice, za ktorými sa vlastnosti daných javov ich zväčšovaním už nemenia. Apórie súčasnosti majú zvláštnu podobu, povahu niektorých javov už ďalej meniť nemožno; zážitky, o ktoré usilujeme, sa *zmnožovaním* strácajú, prestávajú byť sebou samými, *neduchovné* bohatstvo sa za určitou hranicou stáva *problémom*, informačná presýtenosť spôsobuje chaos v spracovaní informácií, veľkosť mnohých javov sa za určitou hranicou nemení, nenarastá.¹¹

Univerzum je *otvorené* a nevzdáva sa ľahko; naopak, prekvapuje každého, kto sa pokúša ponoriť do jeho tajov. Zdá sa, že jeho jedinou *konštantou* je zmena. V dvoch rôznych okamihoch nejestvuje nič, čo by bolo so sebou totožné. Je pre nás neustálou výzvou, ktorá trvá, aj keď akcelerácia ľudského poznania prekonáva všetky ostatné formy pokroku, ktoré sme dosiahli. Cesty za objavom sú niekedy radostné, inokedy bolestné, nikdy sa však nekončia – na ich samom začiatku je naša neutíchajúca *zvedavosť*, ktorou prekračujeme samých seba. Zdá sa nám, že úspešne odkrývame, že poodhaľujeme závoj, cez ktorý presvitajú podoby toho, čo nás zaujíma. Strhnúť oponu však celkom nedokážeme.

¹⁰ Uvedomujeme si skutočne sifyfovský údel vedy: bez konca tlačit' pred sebou hranice ľudského poznávania s vedomím, že na koniec sa nikdy nedostaneme a na vrchol nikdy nevystúpime. A predsa, ako hovorí A. Camus o bájnóm mytologickom Sifyfovi, vieme si ho predstaviť ako šťastného. Úmornosť samého procesu poznávania je pre tých, ktorí sa ocitajú v jeho vnútri, vyvážená radosťami, ktoré spájajú s dosiahnutými výsledkami, čo ako čiastkovými a obmedzenými. A to aj napriek tomu, že dejiny vedy sú aj dejinami neúspechov, prehier a porážok, bez ktorých by asi svoju úspešnosť dosiahla len ťažko.

¹¹ Veda za neuveriteľne krátky čas – v podstate od čias Galileových – siaha na horizonty, o ktorých snili veľkí renesanční reformátori a ktorým zreteľnú, výslovnú podobu dali *veľký barón* z Verulamou či noblesnejší Cartesius. Mali poskytnúť človeku nástroj, grandiózne *organon*, predĺženú ruku vlastnej mysle a zmyslov, ktorá by zmenila jeho život; netušili, že monštruózneho Golema bude možno niekedy nefahké zastaviť či usmerniť. Ani tie najskvelejšie výsledky súčasnej vedy nás však neposúvajú v *určitých* úvahách, v premýšľaní o nás samých, o nás vo svete, o našom mieste v kozme, o jeho a našom zmysle, nepribližujú hranice nášho porozumenia otázkam najťažším, teda tým, ktoré sa nekončia a nikdy neskončia jasnou odpoveďou.

Mnohé dnes chápeme, no niečo – zdá sa, nepochopíme nikdy. A tak to zrejme aj zostane. Naozaj? Kognitívny *horror vacui* poznali nielen renesanční architekti či stavitelia. Je oveľa starší. Od samého začiatku sprevádzal človeka, ktorého zneistenie sa zmiernilo vtedy, keď sa *usiloval porozumieť*. Z času na čas sa aj nám tento pocit vkráda do duše, keď hľadáme vysvetlenia a odpovede na svoje otázky. Naše vedenie napreduje, no s každým úspechom na tomto poli sa otvárajú ďalšie a vyššie horizonty, ktoré to predchádzajúce vedenie akosi *zmenšujú*.¹²

Horizonty nevedenia sa otvárajú širšie s každým významnejším posunom v dosiahnutom poznaní. Ani tieto cesty nemajú koniec.¹³ No majú svoj hlboký zmysel. Sú antropologicky produktívne, aj keď spôsobujú skôr zmeny prostredia, v ktorom človek žije, menej už zmeny v ňom samom. Sme a zostaneme večnými hľadačmi, hranice každého vedenia sú vždy súčasne len hranicami nevedenia. Odjakživa a navždy. Asi preto, že večné je naše pýtanie sa na počiatky a na vlastnú prirodzenosť. S nejasnými počiatkami súvisí aj nejasnosť konca a toho, čo je „po ňom“.¹⁴

Pocítili to už *raní* Gréci. Mali predstavu o svete nadzmyslových ideí, o svete nemenných archetypov, zamýšľali sa nad ich nedokonalým *pozemským* osudom. Napriek hĺbke a všestrannosti ich umu zanechali nám najmä návod na hľadanie odpovedí na svoje i naše otázky, na odpovedi samej sa už, práve tak ako my, až pričasto zhodnúť nedokázali. A ani nemohli. Usilovali sa zredukovať vonkajšiu rôznorodosť na čo najmenší počet princípov, najlepšie na jeden či dva. Na tom nebolo nič zlé. Ak predsa, tak najmä to, že to či ono, ten či onen princíp mali byť výlučné. Objavili rozum, uverili mu, vyzbrojili nás odvahou spoliehať sa naň.¹⁵ Možno až príliš... Rozum, ktorý je spájaný s najvyššími nádejami,

¹² V 15. storočí sa Pico della Mirandola pokúsil, vediac, že *všetko* možné nie je, vytvoriť zoznam „všetkého, čo je možné vedieť“. Vo svojom slávnom spise *De omni scibili* uviedol 900 téz, ktoré ohraničujú možné poznanie. Hodnota tohto spisu nespočíva v tom, že uviedol, kde má poznanie nádej na úspech, ale v presvedčení, že je *ohraničené, obmedzené*, že za ním sa vždy otvára brána nevedenia, šera či temna.

¹³ E. Ionesco nám pripomína, že „nič nemá väčšiu silu ako otázka prečo, nič ju neprekoná, pretože na konci je prečo bez novej odpovede... z jedného prečo na druhé, stupienok po stupienku dôjdeme na koniec vecí; iba vtedy, ak človek od jedného prečo k druhému dospeje k onomu prečo bez odpovede, len vtedy... stane tvárou v tvár nekonečnu... pokiaľ môže zodpovedať za svoje prečo, stráca sa a blúdi vo veciach. A vysvetlením po vysvetlení dôjdem až k bodu, kde už nie je možné dať žiadne vysvetlenie, k nulovému bodu či absolútnu, teda tam, kde pravda a lož sú rovnocenné, jedna sa rovná druhej... toto posledné prečo, toto veľké prečo sa podobá všestierajúcemu, ale oslepujúcemu svetlu; nič sa už nedá rozoznať, nič už na rozoznanie nie je“ ([2], 37 – 38).

¹⁴ „Otázky, ktoré moderný vek... položil, sa navzdory jeho skonaniu doposiaľ kladú, pretože sú večné, lebo večné je to, na čo sa pýtajú: na počiatky a prirodzenosť. Príznačné je aj to, že sa vynorili práve dnes a kladú sa znova rovnako naliehavo ako kedysi, aj keď sa mohlo zdať, že sú zastarané, vyčerpané, nezaujímavé, odbavené. Ale to, že sú kladené rovnako – takmer tými istými slovami a pomocou tých istých alebo rovnako naivných či povrchných argumentov –, je viac ako povážlivé, až hrozivé, nielen charakteristické. Asi je to tak preto, že aj vtedy boli len tak odbavené... Hrozí, že budú odbavené opäť, spolu s vekom, ktorý odbavil, teda poprel samu prirodzenosť“ ([3], 117).

¹⁵ Azda preto nás neuspokojuje ani samotný Platón: Zmysly a rozum oddeľuje priepasť, cez ktorú sa klenie veľmi krehký most, skutočné poznanie a jeho pravdy patria do transcendentálneho poriadku, sú súčasťou nemenného, dokonalého sveta večných ideí, ktoré žiaria kdesi na horizonte nášho dohľadu. Chápeme len to, že sú. Pre Aristotela bol jeho učiteľ tým, čím bol Kant pre svojich novovercov; prvý sa zbavuje dokonalosti zásvetného poriadku, druhí pochybujú o svete osebe: Čo s ním, keď si naň nedoká-

získava rozlet. Jeho najnaliehavejšie potvrdenie neponúkol nielen Európe a jej budúcnosti nikto menší než Descartes.¹⁶ Kol'kokrát v minulosti bol *logos* – ako hociktorý iný nástroj, ktorý máme k dispozícii – zneužitý, pošliapaný, znetvorený, kol'kokrát slúžil cieľom, ktorých sa ľakáme aj dnes! Aj podľa Augustina Aurelia je práve on, sám osebe, až priveľmi problematický, „nakazený istým kacirstvom“: ponechaný sám na seba dokáže obdivuhodne veľa, no nedokáže sa vzdať svojich ambícií, ktorým slúži. Sebadeštrukcia rozumu hrozí vždy, keď sa jednosmerne inštrumentalizuje, čo v dejinách jeho prejavov vôbec nie je prípad ani výnimočný, ani zriedkavý.¹⁷ Chýba mu to, čo môže získať *iba zvonku*. Už dávno, no najmä po slávnom Cartesiovi tušíme, že vo väčšine ľudských zápasov sa nedá zvíťaziť *iba* rozumom; svedčí o tom odveká skúsenosť, no najmä skúsenosť ľudstva posledných storočí. Až príliš často sme však boli svedkami abdikácie kritického a slobodného rozumu, až príliš často ustupoval sile, moci, strachu, až príliš často sa *vytrácal* a uvoľnil svoje miesto. Je súčasťou zložitého života človeka, no nie je s ním totožný, ľudský život sa ním nevyčerpáva.¹⁸ Jednou z foriem nepriznanej rezignácie samej filozofie je to, že až príčasto sa mení na *intelektuálny monológ*, priveľa hovorí zo seba a na vlastnú adresu.

* * *

„Chvála pochybnosti!“ – v nekonečnej ozvene počujeme volať Cartesia, najslávnejšieho z tých, ktorí o jej potrebe a užitočnosti vôbec *nepochybovali*. Radikalizmus tohto *filozofa začiatku* (E. Husserl) je nekompromisný: jeho veľká a plodná idea, že posledné, neprekročiteľné zdôvodnenie nielen celej vedy, každej jej časti, ale aj sveta okolo nás vrátane nás samých, ako sami seba nazeráme, treba hľadať v *transcendentálnej subjektívite*, ktorou je *ego cogito*; inými slovami, v sebe, v apodiktickej evidencii výroku „Ja som“ nachádza most prekračujúci jeho *autora*, teda toho, „kto hovorí“, že „je“. Tým sa však síce všetko končí, no práve tu sa aj začína naše zneistenie, práve to je „nebezpečný bod“ (opäť E. Husserl), za ktorým sa začínajú všetky starosti vedca, keď sa usiluje vybauiť rovnakou istotou akýkoľvek iný neanalytický výrok. Veľký Cartesius¹⁹ nám síce

žeme nijako siahnúť?

¹⁶ Situáciu si však zrejme uľahčil – zdá sa, že s *istotou* nevie, čím vlastne sám osebe je, celú jeho mohúcnosť opiera o niečo, čo je samé mimo neho, aj on sám je len nástrojom, médiom, sprostredkovateľom. Jeho pôsobenie však nie je ani jednoduché, ani jednoznačné. Mozog dnešného človeka nepracuje rýchlejšie než mozog ľudí v dobách Aristotela.

¹⁷ V tomto zmysle chápeme kritické vystúpenia proti jeho civilizačným zneužitiam, s akými v *poslednej* dobe prišli napr. H. Marcuse, Horkheimer, Adorno, P. K. Feyerabend či vo Francúzsku E. Morin.

¹⁸ Aký je štatút nášho poznania vo vzťahu k jeho obsahu? Sme schopní spoznať skutočnosť takú, aká je sama osebe? A má táto otázka vôbec zmysel? V čom spočíva vierohodnosť nášho poznania a na čom je – ak vôbec – založená? Je vecou rozumnosti, intuície, pozorovania, má apriórny, alebo aposteriórny charakter? Takýchto a podobných otázok sa vo vzťahu k povahe nášho poznania vynára nadostač dnes i v minulosti a ani v časoch budúcich sa to asi nezmení. Nemálo filozofov, no oveľa menej vedcov, si počas celého života kladlo a kladie otázku, či sme schopní prostredníctvom vedy dosiahnuť spoľahlivé poznanie. A čo môže vyplývať z možnej dichotómie odpovedí? Aký je epistemický štatút nášho poznania? Je dostatočnou zárukou to, že *slúži*? Záleží aj na cieľoch, ktorým slúži a v mene ktorých ho dosahujeme? Alebo je celkom autonómne?

¹⁹ Ch. S. Peirce bol presvedčený, že Descartes je síce ocom modernej filozofie, aj keď o túto funk-

ukazuje cestu, ktorou sa máme vydať, ale nehovorí, ako máme po nej kráčať. V skutočnosti nám však ukazuje ešte čosi viac: naznačuje, že vedcova sebaistota sa síce začína, ale aj končí v onom vychýrenom „Ja som“, všetky ostatné *istoty* musí *vymámiť* i *zaplatiť* pochybnosťami o ich každej aktuálnej podobe. Descartovo *cogito* predstavuje istotu iba o sebe samom, nič viac. Mimo neho sme ponechaní na tápanie v neistotách, ktoré sa len menia z jedných na druhé, jedny striedajú iné. Dnes na rozdiel od Descarta pochybujeme síce *metodicky*, avšak pochybnosť sama musí byť *dôvodná*, nie *metodická* v Cartesiovom zmysle, nepochybujeme *o čomkoľvek*.

Cesty k *istému* poznaniu sú teda dlhé a kľukaté aj vtedy, keď sme dôkladne vybavení jeho radami; kráčať po nich dokáže len ten, kto má dostatok trpezlivosti a odvahy neustále a kriticky sa vracáť k tomu, čo sa *javí* ako *isté*, k svojim názorom, predstavám, hypotézam a teóriám.²⁰ Paradoxné je to, že *radikálny falibilizmus* musí mať vo svojom batohu každý, kto sa chce na týchto cestách dostať o krôčik ďalej. Práve on je nevyhnutným predpokladom *konečnej* infalibility vedy, avšak iba ako regulatívneho ideálu. Apodikticita vedenia je pre nás nanajvyšším potrebným, produktívnym ideálom vedy. Pravdepodobnostný charakter vedy nie je len jej psychologickou, ale najmä logickou a empirickou kvalifikáciou. Len ak si uvedomíme, že nielenže sa môžeme myliť, ale veľmi často sa aj naozaj mylíme, dokážeme minimalizovať prejavy vlastnej omylnosti. Len ten, kto si je vedomý, že môže *ochorieť* (telesne, duševne...), sa aktívne venuje svojmu zdraviu, stará sa oň, vybavuje svoj organizmus protilátkami. Len ten, kto si uvedomuje, že sa môže myliť, robí všetko pre to, aby sa mylil čo najmenej, a neverí bez vnútorne pocítovanej skepsy všetkému, čo sa ako *pravdivé* javí či ponúka. Vôbec nehovoríme a nespomínáme možné *mimovedecké* zdroje pochybení, o ktorých história vedy tiež niečo vie.²¹

Antropos, teda „ten, kto sa pozerá hore“, sa postupom času vyzbrojil naozaj dôkladne. Svoj zrak upiera mimo seba, aby sa čosi dozvedel aj – a možno najmä – o sebe, o svojom „mieste v kozme“, o horizonte svojich možností, aby odhalil zdroje svojich možných ohrození. Spolieha sa na svoj rozum, ktorý sa síce na seba už naozaj začína

ciu sa oprávnene uchádza viac kandidátov, no, že jeho chýrne kritérium jasnosti a dištinktivnosti nie je celkom nové, ba dokonca že je nevelmi úspešným pokusom definovať starú sebaevidenciu axióm rozumu.

²⁰ Na tých, ktorí nepoznajú cestu ku kritike seba samého od samého začiatku akéhokoľvek vstupu na cestu poznávania, platí azda s istou nadsádzkou, nasledovné: Prvú časť svojej *Záhrady vied*, nazvanú *Ztročené vedomie* uvádza poľský nositeľ Nobelovej ceny Czesław Miłosz názor „starého Žida z Podkarpatska“: „Ak sa dvaja škriepia a jeden z nich má poctivých päťdesiat percent pravdy, je to veľmi dobré a nehodno sa stavať na zadné. A keď má šesťdesiat percent pravdy? Je to skvelé, je to veľké šťastie a nech ďakuje Pánu Bohu! A čo sa dá povedať o sedemdesiatich percentách pravdy? Múdri ľudia vravia, že je to veľmi podozrivé. No a čo so sto percentami? Ten, čo vraví, že má sto percent pravdy, je pľuhavý násilník, strašný zbojník, najväčší lotor.“ Je naozaj neľahké, no možné a potrebné, potlačiť sklony k vlastnému dogmatizmu.

²¹ „Najlepšou zbraňou je udržovať sa mimo dostreľu“ – rád a často hlásal Francis Bacon, barón z Verulam. Vedel, o čom a prečo to hovorí: mal dostatok skúseností z politického i vedeckého života, v oboch sa pohyboval po najvyšších poschodiach anglického i európskeho *sveta* a jeho hierarchie. Filozofi vedia, že byť „mimo dostreľu“ nie je nemožné, aj keď sú mimoriadne plodní. Stačí hovoriť, a nič alebo len veľmi málo povedať: „Vyprázdnené“ vety a slová sú diagnostickým príznakom *falošnej* prítomnosti, teda *zdanlivého súbýtia*, zdania účasti, angažovanosti.

podobat', no stále skrýva mnoho, príliš mnoho, nie je schopný dosiahnuť za určité neviditeľné, no predsa jestvujúce *clony*, ktoré sa vždy ako pavučiny objavia pred jeho zrakom a myslou. Tajomstvá, ktoré ho obklopujú, ho úplne pohlcujú, sú však súčasne výzvou, ktorá ho motivuje. Paradoxne, ľudský rozum sa stáva sám sebou až vtedy, keď si uvedomuje vlastné hranice, keď sám sebe zdôvodňuje, že nedokáže všetko, že nie je všemocný. Dosiachnutie akéhokoľvek cieľa na dlhej a kľukatej ceste poznávania znamená vždy len nový začiatok. Noetické úskalia egocentrizmu, teda našej celkom prirodzenej pozície, nemôžeme jednoducho poprieť: začíname *od seba*, no nechceme tam zostať.

Začínať i končiť môžeme, a najskôr aj musíme, u seba. Skúsenosť vekov, teda spoločná skúsenosť ľudí, ktorí sa v nich na chvíľu objavili, nám hovorí – povedané slovami Einsteina –, že „úsilie o pravdu²² musí byť nadradené akémukoľvek inému úsiliu; iba na tomto základe mohla v starom Grécku vzniknúť naša civilizácia a v Taliansku v časoch renesancie osláviť svoje znovuzrodenie“ ([4], 15). Ukázalo sa však aj to, že za číru aristokratickú ilúziu musíme považovať presvedčenie – v našej intelektualite sa objavuje už u raných Grékov, a aj keď sa v *silných* variantoch objavuje čoraz menej, predsa pretrváva – o „prenikavej schopnosti myslenia, ktorá nemá hranice“. Všetko, čo je *ľudské*, hranice má. Často až príruke. Možno nejaký druh inteligencie je hybnou silou celého vesmíru a človek ako individuum a ľudstvo v historických formách vlastnej evolúcie sú ak nie jediným, tak nateraz najznámejším médiom, cez ktoré sa táto inteligencia prejavuje.²³ Otázka, ako sa veci „majú naozaj“, sa posúva do sféry, v ktorej na poznanie už viac-menej rezignujeme, uspokojujeme sa s „opismi sveta“, medzi ktorými vyberáme (W. James, R. Rorty), zrkadlo, ktoré nastavujeme svetu, obsahuje priveľa nás samých. Náš výber však sám musí byť výsledkom, ktorý je „čo najmenej neistý“, aj keď *istý* nebude nikdy – vždy bude možné zmeniť ho pod tlakom nových súvislostí, ktoré sa tak či onak objavia. *Pochybnosť* sme sa naučili hojne využívať ako zábranu proti vlastnému zlyhaniu, nedočkavosti, práve ona je sprievodným znakom vyspelého, zrelého rozumu, je súčasťou sebedomej rozumnosti, ktorá tuší svoje hranice. No museli sme sa *naučiť pochybovať*, čo nám zlepšovalo šance na *lepší* výsledok. Ak je pravda, že *humanum errare est*, tak jednou z nemnohých *nepochybností*, ktoré nám dávajú akú-takú nádej, je užitočnosť pochybnosti. Nie síce *o všetkom* a *o každom*, ale o mnohom z toho, čo v sebe nosíme, a teda aj o nás samých.

²² „Nie je vôbec ľahké spájať výraz *vedecká pravda* s nejakým jasným zmyslom. Veď zmysel slova *pravda* je rôzny podľa toho, či ide o fakt nejakého zážitku, o nejakú matematickú definíciu alebo o prírodovedeckú teóriu. Pod pojmom *náboženská pravda* si nedokážem predstaviť už vôbec nič zrejme“ ([4], 142).

²³ Neomylní sú iba *pápež* a *ekonomickí poradcovia* – ironizuje na adresu dokonalého poznania Ch. S. Peirce, jeden z otcov amerického pragmatizmu. S istotou nemôžeme povedať vlastne vôbec nič, dokonca ani to, že „dvakrát dva sú štyri“, dodáva ten istý Peirce, najznámejší novodobý hlásateľ *omylnosti* a potrebnej *pochybnosti* ako najúčinnnejšej *zbrane*, ktorou minimalizujeme možné fatálne dôsledky.

LITERATÚRA

- [1] FEYNMAN, R.: *Radost z poznání*. Praha: Aurora 1999
[2] IONESCO, E.: *Strípky deníku*. Praha: ARGO 1997.
[3] NEUBAUER, Z.: *O počátku, cestě a znamení časů. Úvahy o vědě a vědění*. Praha: Malvern 2007.

prof. PhDr. František Mihina, CSc.
Inštitút filozofie a etiky FF PU
ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov
SR
e-mail: mihina@unipo.sk

Katedra etiky
Inštitútu filozofie a etiky FF PU v Prešove
organizuje medzinárodnú konferenciu
DEJINY ETICKÉHO MYSLENIA NA SLOVENSKU I
(16. – 17. STOROČIE)
Prešov 9. – 10. septembra 2009

Zameranie príspevkov:

- sociálne, politické, kultúrne, intelektuálne, náboženské pomery na území Slovenska v 16. – 17. storočí
- filozofické a teologické myslenie ako východiská etického myslenia na Slovensku v jeho filozofickej, teologickej a literárnej podobe
- filozofické a etické myslenie na Slovensku, v strednej Európe a v Európe vôbec

Konferenčný poplatok: 50 EUR
Rokovací jazyk: slovenský, český, poľský, anglický
Odborný garant konferencie: Prof. PhDr. Vasil Gluchman, CSc.
Kontakt: PhDr. Gabriela Platková-Olejárová, PhD.
Inštitút filozofie a etiky FF PU v Prešove
17. novembra 1
SK-080 78 Prešov
Telefón: ++(421)051 7570804
Email: olejarova.gabriela@gmail.com